کێشەی ئەمازیغەکان لە مەراکش(مەغریب)

خالید هەرکی

ئەمازیغ کە ماناکەی بە کوردی دەکاتە ئازاد یا ئازادەکان ،(دیارە ئەمەشیان وەکو زاراوە و ناوە سەردەمیەکانمان تەنها ئازاد نین دەنا هەمو شتێک)ن

ئەمازیغ دانیشتوانی رەسەنی مەغریب و جەزائیری بێ ناسنامەن ، مەغریب لە 40% ی دانیشتوانی ئەمازیغن کە دەکاتە 12 ملیۆن کەس ، جەزئیریش لە 23% ی دانیشتوانی ئەمازیغن کە ئەمیش دەکاتە 7 حەوت ملیۆن کە س هەروەها لە تونس بە رێژەی لە 1% و لە مۆریتانیا بەرێژەی لە 04% ئەمازیغ هەن، لێرە چەند لەیەکچونێک لەگەل نەتەوەی کورددابەدی دەکەین بەوەی بەسەر چوار ولاتدا دابەشکراون یا دابەش بونە ، دانیشتوانی رەسەنی ئەم ناوچەیەن و بێ ناسنامەی نەتەوایەتین .ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە گومان لەوەدانیە بۆ چەوساندنەوەو پێشێلی مافە کەسایەتی وئازادیی بیرورا دەبێ بەشی شێر بۆ ئەوان بێ .

دیرۆکی کێشەی ئەمازیغەکان لە مەغرب بە پراکتیکی لە کۆتایی پەنجاکانی سەدەی رابردوە وەکەوتە سەرمێزی گوفتو گۆو باس لێوەکردن

کاتێک کێشە لە نێوان دەسەلات ودانیشتوانە دێهاتیە بەربەرەکان لە سالی 1958 دروست بوو ، واتە دوو سال دوای راگەیاندنی سەربەخۆیی وولات ، لەوسال دابو کەخەلکی ناوچەکە دژی پەراوێز کردن و بێبەش بونیان لە پۆستەو پلە حکومیەکان دا راپەرین.... وەلامی حکومەت بۆ راپەرینەکەیان گەلێ توند بوو چەندین کوشتیاری لی کەوتەوە ، لەو رۆژەوە دیوارێکی بەرز لەنێوان شای وولات حەسەنی دووەم و دانیشتوانی ناوچەکە دروست بوو بەهۆیەوە گەلێ کەس پەراگەندەو پەرتەوازەی وولاتانی دونیا بون خەلکەکە بۆ کاسبی وخوێندن رویان لە دەرەوەی وولات کرد .

زۆربەی ئەوانەی کە مانەوە ش لە ناوچە شاخاوی و دەشتاییە کانی کە جگە لە روەکی(کیف) هیچی تری لێ نەدەروا . بە چاندنی مادده بێ هۆشکەرەکانەوە خەریک بون.

ئەم ساردیەی نێوان هەردولا تاهاتنی شای نوێ محمدی شەشەم کوری شا حەسەنی دووەم هەر بەردەوام بوو کە کاتێک بۆ جاری یەکەم لە 1999 دا شا محمد سەردانێکی مێژویی بۆ ناوچەکە دەکات.

مێژوی دەسپێکی کێشەی ئەمازیغەکان لەروی سیاسیەوە کۆنتر و لەمێژترە بەلام ئەوەی ئاماژەمان

پێبیداوه مێژوی کێشەکەیە لەروی حساباتی کۆمەلایەتی وناوەخۆیی دا .

بزاوو چالاکیە سیاسیەکانی رێکخراوەیی ئەمازیغەکان وەکو پراکتیک دەسپێکی بۆ ئەو تورەیی وهەلچونەی بەربەرە جەزائیریەکان دەگەرێتەوە کە لەسالی 1980 دەستی پێکرد دواتر بەناوی (بەهاری بەربەرەکان) ناونرا کەلە ئابی ئەو سالدا یەکەم کۆم بون لە شاری ئەگادیر بەسترا لەژێر ناوی (فرە فەرهەنگی لە مغرب بو) ، ئەمە وای لەدەسەلاتدارانی مغرب کرد کە لەورۆژەوە بەگومانەوە گوێ لە هەرلێدوانێک بگرن کە لەسەر فرە فەرهەنگ و بەربەر و ئەمازیغ بدرێت.

پەیماننامەی ئەگادیر

ئەم چالاکیەی ئەگادیر حەز ونیازی زۆرکەسی لە مغرب وروژاند کە تا ئەوکات دوان لەسەر ئەم بابەتانە لە کارە قەدەغەکراوەکان بوون .

ئەوە بو لە گەلێ شوێنی جیای وولات چەندین کۆمەلە وگروپ وەدەر کەوتن ،کە بایەخ وگرنگیان بە فەرهەنگ وزمانی ئەمازیغەکان دەدا ، هەندێکیان هەلسان بە بوژاندنەوەو نوێکردنەوەی هیلی (تیفیناگ)(1) کە پێشتر پشت گوێ خرابو تەنها (تەواریقەکان) لەباکوری ئەفریقا بەکاریان دەهێنا .

لە هەشتاکان پارێزەرێکیان دەستگیر کرد بەتاوانی ئەوەی لەبەر دەرگای بیرۆکەی خۆیدا بەزمانی ئەمازیغیو و پیتی (تیفیناگ) بۆردێکی هەلواسی بو ناو وکارو پیشەی خۆی لەسەر نوسیبو . ئەم دەستگیر کردنە بۆ کێشەی ئەمازیغەکان بو بە وەرچەرخانێکی سیاسی بۆ لەیەک بەستنەوەی رابردوەکان لەگەل داهاتوە سیاسیەکان ، بەلام روداوی لەویش گرنگتر ئەو پەیماننامەیەبو کە لە سالی 1991 لە نێوان چەندین کۆمەلەی ئەمازیغی مۆرکرا کە ئاماژەی بەوە دابو دەبێ دەولەت بە فەرمی زمانی ئەمازیگی لەتەک زمانی عەرەبی بە فەرمی بناسێ و لە دەستوردا شوێن جێی بکاتەوە و دان بە فەرهەنگی ئەمازیغەکان بنێ.

ئەمە وای لە دەولەت کرد کە سیاسەتێکی توندتر لەگەل ئەمازیغەکان پیادە بکات.

دوای تێپەر بونی سێ سال بەسەر ئەو روداوە کە ئەوان بە خالێکی مێژویی و وەرچەرخانی دەزانن چونکە یەکەم جارە نوسین بە پیتی (تیفیناگ) دەنوسرێ وبەرز دەکرێتەوە .

کارەکان بەرەو توندتر ونائارامی چون بەتایبەت لە ناوچەکە کاتێک جەزائیر یەکان لەلایەک روبەروی ئیسلامیەکان بونەوە، لەلایەکی تریش روبەروی بەربەرەکان بونەوە .

لە پێناو ئەوەی پەتاکەی جەزائیر بۆ مەغرب نەیەت شاحەسەنی دووەم تورەیی یەکەی خۆی هەلمژیەوە .

شا حەسەن ی شای مەراکش لەسالی 1994 ووتارێکی خوێندەوە تیایدا بۆ یەکەم جار دانی بە فرە فەرهەنگ و فرە زمان لە مەراکش دا ، رەخنەشی لە ئیمپریالیزمی فەرەنسی وئیسپانی گرت سەبارەت بە پەراوێز کردنی ئەمازیغەکان ، هەروەها بریاری لەسەر گەلێک دەست پێشخەری دا لەوانە پەخش کردنی هەوال ودەنگو باس لە تەلەفزیۆنی مەراکشی (مەغربی) بەزمانی ئەمازیغی کە لە 1995 ەوە دەستی پێ کرا .

ئەم گۆرانانە لە بواری مامەلەدا هەرچەندە شتێکی ئەوتۆ نەبون بەلام بۆ ئەوان دەستکەوتێکی مەزن بون بەفەرمی دانان بە مافە کلتوری و ناسنامەی نەتەوایەتی یەکەیان چ لە ژێر فشاری ولاتانی هەرێم یا هەر فشارێکی تر بێ وەرچەرخانێکە ، لەکاتێکدا بەر لەم گۆرانە لە مغرب کەس نەیدەوێرا باس لە بونی ئەمازیغ یا فرە فەرهەنگی بکات ، ئەمە بۆ ئەوان رێ خۆشکەرێکی باش بو تا بۆ کاری سیاسی بکەونە خۆ.

لە بەیاننامەی بەربەرەوە تا پەیمانگەی ئەمازیغ

دوای مردنی شا حەسەنی دووەم و هاتنی شا محمدی شەشەم لە سالی 1999 ،شامحمد لەگەل خۆی ئەو ئاماژە سیاسیانەی بە کۆمەلگا و چینە سیاسیەکان داکە نیازی چاکسازیی و بە دیموکراتی کردنی وولاتە .

هاوکاری کردنی چەند کەسێک لە سیاسەتمەدارانی ئەمازیغ لە سەروی هەمویانەوە محمد شفیق وشێخ السبعینی کە لەلایەن ئەمازیغەکان و دەرەوەی توێژەکەیان ریزێکی زۆریان لی دەگیرا ،سیاسەتمەدارەکان لەسەر ئەوە رێک کەوتن کە یەکەم بەیاننامە دەربکەن لە مانگی ئاداری 2000 تیایدا داوای دادپەروەریی کۆمەلایەتی و بەدەستورکردنی دۆزی ئەمازیغ و دان نان بە زمانی ئەمازیغ لەتەک زمانی عەرەبی و جیا کردنەوەی دەولەت لە ئاین کرد .

ماوەیەکی کورتی پێ چو کە مەلیک بەپیر داخوازیەکانیان هات بریاری لەسەر دامەزراندنی(پەیمانگای مەلەکی بۆ فەرهەنگی ئەمازیغەکان) دا لە حوزەیرانی 2001 محمد شفیق ی وەکو یەکەم راگری پەیمانگاکە دامەزراند رێنماو مەرجەکانی کارکردنی ئەم پەیمانگایەی بۆ دیار کردن کە بریتی بون لە دەست نیشانکردن و دیارکردنی هۆکارو ئامرازەکانی بەرەو پێش بردن و بوژاندنەوەی کلتور وفەرهەنگی ئەمازیغ و کار کردن بۆ خوێندنی زمانی ئەمازیغ لە قوتابخانەکاندا .

لیرەدا ئەوەی گرنگە دەبێ ئاماژەی پێ بدەین ئەویش دیاری کردنی شێوەی تیپی نوسین بو ، ئەمازیغەکان سێ جۆرە تیپ یان لەبەر دەست دابو ،عەرەبی و لاتینی، تیفیناگ .

محمد شفیق کە خۆی یەکێک بو لە و کەسانەی پالپشت وپشتگیریی لە تیفیناگ دەکرد هەروەها خۆی خاوەنی قاموسی عەرەبی ئەمازیغی بو لە سالی 1989 .

ئەوەی راستیش بێ پیتی تیفیناگ لەلایەن ئەندامانی پەیمانگاکەوە پشتگیریی لێوە دەکرا ، ئەوانیش بەهۆی ئەوەی لە رەوتە عەرەبی یەکە دورکەونەوە خۆشی یان بە پیتە عەرەبیەکە نەدەهات بۆ لاتینیش دیارە کەتەنها چەند کەسێکی ئەکادمی نەبێ دەنا ئەویش پشتگیریەکەی ئەوتۆی نەبو بۆیە دەنگەکان هەموی لەبەرژەوەندی تیفیناگ دابون. ئەم یەکلاکردنەوەیەی شێوەی نوسین بۆ ئەمازیغەکان سەنگی مەحەک بو ، ئایا ئەم پەیمانگایە متمانەی خۆی لەدل ئەمازیغەکاندا دەکاتەوە؟ تا چەند بە پیر داخوازیەکانیانەوە دێت ؟.

کاتێک پەیمانگاکە نەیتوانی ئەم داخوازیەی ئەمازیغەکان وەدەست بهێنێت ، بۆرەبۆر و فسکە فسک کەوتە ریز ئەندامانی ،گومانێکیان لا گەلالە بو ، وتیان ئەمە داخوازیەکانمان ناهێنێتە دی دامەزراندنیشی تەنها بۆ خۆسەپاندن بەسەر کۆمەلە ورێکخراوە سەربەخۆو سیاسیەکانمانە دورە لە

داخوازیە سیاسیەکانمان .

ئەم جۆرە رەخنانە ی دەرەوە گواسترانەوە بۆ ناو کۆشی پەیمانگاکە بەمەش جۆرێک لە جولە کەوتە ناو ئەندامەکان ، کۆتاییەکەی بەوەهات حەوت لە ئەندامەکانی ئەنجومەنی بەرێوەبردن لە 2005 دەستیان لەکارکێشایەوە وەکو نارەزاییەک دژ بە شێوازی رێچونە ناوخۆییەکە وسنورداریی رۆلی پەیمانگاکەو ئەو فشارو چاودێریانەی کە لەلایەن دەولەتەوە لەسەربون، چونکە وا دەرکەوت کە دەزگایەکی راوێژکاری یە نەک دەزگایەکی بریاردەر.

سەرەرای ئەوەی ماوەی پێنج سال بو پەیمانگاکە (ئەوراشی) کردبۆوە بەلام تا ئەوکات ئەوراش رۆلی خۆی نەدەگێرا، پاساوی ئەوان ئەوەبو دەیان ووت کە دەزگا حکومیەکان سستیان لە راپەراندنی کارەکانیاندا هەیە ، بەتایبەت ئەو دەزگایانەی پەیماننامە یان لەگەلدا مۆر کردوە وەک وەزارەتی بەروەردەو فیرکردن بەگوتەی ئەوان هاوکاری یەکی ئەوتۆیان نەدەکردن تا بتوانن وانەی ئەمازیغی لەقوتابخانەکان بخوێندرێت .

وەزارەتی گەیاندنیش لە راپەراندنی کارەکانیان سستیی نواند وهاوکاری ناکەن بۆ پەخش کردنی بەرنامەی دیتن وبیستن بەزمانی ئەمازیغی تەنها ئەوەندە نەبێ لە ئۆکتۆبەری سالی 2006 دا بریاری کەنالێکی گەیاندنی دا کە لە سالی 2007 دا بکرێتەوە .

دەکرێ بلێین کە ئەمەش دەخرێتە ئەو خانەیەی کە مافە فەرهەنگیەکان ومافە زمانەوانیەکانی ئەمازیغ بەرەو خۆ ناساندنێک دەرۆن بەلام زۆر بەسستی.

ئایا بزوتنەوەی ئەمازیغەکان بەرەو توندرەوی دەرۆن؟

وادیاربو کاردانەوە بۆ مافە فەرهەنگی وزمانەوانیەکانی ئەمازیغ لە لایەن چالاکمە ندانەوە بە پۆزەتیف نەدەدرایەوە، ، بۆیە بزوتنەوەیەک هاتە مەیدانی خەبات کە داوای بە دەستور کردنی ئەمازیغەکانی دەکرد.

یەکێک لە داخوازیەکانیان ئەوە بو ، وەکو هەنگاوی یەکەم دەبێ دان بە بونی قەوارەی ئەمازیغەکان بنرێت لە وولات بۆئەوەی پەیمانگای مەلەکی بۆ فەرهەنگی ئەمازیغ بەم شەپۆلە نوێیە بگات بەتایبەت دوای وازهێنانی حەوت لە ئەندامانی پارسال. ئەمەو یاداشتنامەیەکیان بۆ مەلیک بەرز کردەوە تیایدا داوای(پاراستنی دەستوری)یان بۆ ئەمازیغەکان کرد ، بەلام ئەم یاداشتنامەیە لەلایەن ئەمازیغەکان پشتگیریی لێوە نەکرا ، لەبەر ئەوەی یەکەم لەلایەن پەیمانگایەکەوە دەرچوە کە نوێنەرایەتیان ناکات ئامانجەکەشی تەنها ئەوەیە تورەیی ئەندامە خۆکێشەرەوەکان بقۆستەوە. دوەم چونکە پاراستنی دەستوری مانایەکی لاستیکیی هەیە مانای ئەوە نادات کە سنوری ئەمازیغەکان دیاری بکات ئەگەر وانیە با یاداشتەکە ئاماژە بۆ ئەو سنورە بدات بێ پێچ و پەنا.

ئەوەی بەرپرسەکان لە پەیمانگاکەیان رەچاو دەکرد ئەوەبو کەلە داواکاریەکانی ئەمازیغەکان کەم بکەنەوە ، کارەکان بە پێچەوانەی خواست دەرۆیشتن چونکە سەرنەکەوتنی پەیمانگاکە لە زۆربەی بەرنامەکانی کە بۆیان دارشتبون و دیاری کردنی سنوری چالاکیە زمانەوانیەکانی وای لێ کرد کە شێوازی مەساجەکەی بگۆرێ بۆ توندتر و روەو رادیکالیەت بروات .

له و كاتهى پهيمانگاكه دامهزرا كۆمهلهكانى ئهمازيغى كهوتنه قۆناغێكى سربون و چاوهروانى ، چاوهروانى ئهوهبن ئاخۆ كارو چالاكيهكانى پهيمانگاكه بهچى دهگات ؟ ئهوان مهزندهى ئهوهيان دهكرد كه ئهو پهيمانگايه به ئهلتهرناتيفى چالاكيهكانى خۆيان بزانن ، چاوهروان بون تا بۆيان دهركهوێ، تاچهندئهم پهيمانگايه خزمهت به كێشهكهيان دهكات ؟ بهلام دواى چاوهروانيهكى چهند سالى ئهمجارهيان كۆمهله ئهمازيغيهكان گهرانهوه كۆرى خهبات ئهم جارهيان جهختى خهباتيان روهو لايهنى سياسى كرد بۆ جێگير كردنى ئهمازيغ له دهستوردا ، كارهكان ئهم جارهيان پهرهيان سهند به داواكاريى ئۆتۆنۆمى و دابهشكردنى داهاته كان نهوهستا بهلكو لهم چوارچيوهيه چوهدهر ، مغرب كهوته پێش دوريانێك روبهروى دوو بهره بۆوه ،يهكهم بهرهى بيابانى رۆژئاوا كه پرۆژهيهكى ئۆتۆنۆميان بۆ ئامادهكراوه خهريكه بيخهنه بهردهستى نهتهوه يهكگرتوهكان ،دوهميشيان بهرهى (بهربهرهكان) كه ئهوانيش داواى ئۆتۆنۆميهكى تايبهت بهخۆيان دهكهن.

پارتى ديموكراتى ئهمازيغ له مغرب كه پارسال دامهزرا گهلێك له چالاكو سياسهتمهدارانى ناسراوى مهغربى له خۆ گرت ، لهوانه سهرۆكهكهيان احمد الدغرنى كه به مهزنترين هێزى سياسيى ئهمازيغ دهژمێردرێت لهروى داخوازيهكانيان ، لهم چوارچيوهيهدا له 20 مانگى ئايار ياداشتنامهيهكى بۆ خاوهن شكۆ مهليك بهرز كردۆتهوه تيايدا داواى دانپێنانى دهستوريى به ئهمازيغهكان كردوه ، مافى ئۆتۆنۆميى پێبدرێ بريارى بهبايهخ بۆ ناوچه بهربهر نشينهكان بدرێت وچهندين داخوازيى تر.

----

(1) تيفيناگ = جۆرهپيتێكى نوسينه

www.serben.com

khalidherki@chello.nl